

Г. І. Ковальчук
доктор історичних наук
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського
м. Київ

ФЕДІР ПИЛИПОВИЧ МАКСИМЕНКО ЯК ДОСЛІДНИК СТАРОДРУКІВ І ЗНАВЕЦЬ РІДКІСНИХ ВИДАНЬ

Як дослідник стародруків Ф.П. Максименко відомий, насамперед, укладанням двох друкованих каталогів: “Першодруки (інкунабули) Наукової бібліотеки Львівського університету” (1958 р.) і “Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у Львівських збірках” (1975 р.). Перший каталог, надрукований на ротарпринті в кількості 80 примірників, має також список інкунабулів інших львівських збірок – Історичного архіву, ЛНБ ім. В. Стефаника, Історичного музею, Музею українського мистецтва. Отже, обидва каталоги є, по суті, зведеними.

Максименко був автором ряду кваліфікованих рецензій на праці з історії друкарства, зокрема, на брошуру В.А. Ігнатієнка “Українська преса (1816–1923)”¹ та на друкований “Каталог інкунабул” Б.І. Зданевича². Серед невеликих публікацій Федора Пилиповича, присвячених історії книги і стародрукам³, можемо назвати, зокрема, газетні статті та замітки: Виставки, присвячені виходу в світ першої друкованої книги на Україні // Вільна Україна. – 1949. – 1 березня; Унікальные книги // Львовская правда. – 1955. – 6 января; Забута сторінка з історії слов’янського друкарства // Slavia [Praha]. – 1959. – Т. 28. – 2. – С. 261–264; “Буквар” святкує ювілей // Вільна Україна. – 1974. – 27 вересня; Інкунабули // УРЕ. – Т. 4. – К., 1979. – С. 396; Книгознавство // УРЕ. – Т. 5. – К., 1980. – С. 237–238.

Для характеристики Ф.П. Максименка як знавця стародруків ми хочемо додати не дуже відомий матеріал з Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – НБУВ), зокрема, з архівів С.І. Маслова, П.М. Попова, С.П. Постернака, С.А. Таранушенка, а також з архіву НБУВ. У цих документах йдеться, зрозуміло, не лише про його зацікавлення старо-

друками чи знання ним історії книги загалом. Тут містяться дуже цікаві й важливі відомості з історії нашої бібліотеки і бібліотеки Львівського університету, де він пропрацював значно більше.

Так, документи архіву НБУВ підтвердили, що саме Ф.П. Максименко відбирав у Ленінграді, в Державному книжковому фонді та в інших установах, книжки для ВБУ⁴. До речі, саме Максименко (можливо, тому, що він був певний час “зав. коморами” ВБУ⁵, слід розуміти – завідуючий фондами) прийняв 4 січня 1928 р. від завідуючої бібліотекою Київського інституту народної освіти (кол. Університету св. Володимира) О.А. Назаревського бібліотечні шафи, зокрема білі королівські книжкові шафи⁶, в яких і досі зберігаються раритети відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ. Як завідуючий коморами він добре знав фонди ВБУ, що допомогло йому при відборі видань в інших установах, зокрема, в ленінградських. Листи Ф. Максименка за 1926 р., що зберігаються в архіві С. Постернака, містять своєрідні звіти Федора Пилиповича про відбір у книгосховищах Ленінграда книжок для ВБУ⁷. Інформація, що є в цих листах, може, безперечно, становити інтерес для історії бібліотечної справи Радянського Союзу, й зокрема, стосовно комплектування бібліотек і переміщення бібліотечних фондів. Наприклад, Максименко передає слова чиновника з Державного книжкового фонду в Ленінграді: “Вони, власне, нам нічого не мають давати, бо ми автономна республіка з окремим НКОсом”⁸. Наводить Федір Пилипович і шляхи передачі книжок: за гроші – т. зв. “резерв” – найбільш цінні видання, і на обмін (“дурно” – даром). Крім того, в Книжковому фонді було ще багато нерозібраних книжок, із яких відбирати не дозволялося. Все-таки, завдяки зокрема і кваліфікованим відповідям Ф. Максименка, який, добре знаючи фонди ВБУ, пообіцяв від бібліотеки ті журнали та продовжувані видання, що цікавили Державний книжковий фонд, зокрема, “Университетские известия” та “Труды КДА”. Державний фонд сподівався передати ВБУ 500–700 книжок, проте реально було передано значно більше, хоча не все з того, що Максименко відібрав, було видано. Тільки за перший тиждень роботи в Ленінграді в липні 1926 р. він відібрав близько 1000 книжок⁹, серед них і достатньо рідкісні видання. Зокрема, він зазначає: “Костомаров. “Славянская мифология” (яка є в Києві тільки в бібліотеці був. І-ої гімназії); Грушевський “Історія України-Руси”, т. 8, ч. III, М., 1917, якої в Києві (і на Україні взагалі, здається) немає зовсім”¹⁰. На 25 серп-

ня він відібрав близько 3000 книжок. Окрім Державного книжкового фонду, Федір Пилипович "ознайомився з місцями, де можна було би добути старих книжок. Це, по-перше, магазини і склади старої книги "Ленгиза" на Літейному пр. Це рештки запасів націоналізованих в 1917–1918 рр. книжкових крамниць (до Книжкового фонду з крамниць книжки не надходили)". До речі, в цьому ж листі Максименко вказує, що П. Потоцький пропонує ВБУ свою бібліотеку (там само). Діяльність по відборі книжок Максименко продовжував і під час наступного відрядження в січні 1927 р. 6 січня він сповіщає Постернаку: в книжковому фонді залишилося переглянути тільки філософію і техніку; в публічній бібліотеці переглянув 6 стелажів; закінчив перегляд карток і каталогів Центрархіву – занотував 1500 од.¹¹ У листі від 20 січня він вказує, що слов'янський відділ Бібліотеки Академії наук склав картковий каталог на українські дублети¹². Одержавши 8 січня надіслані ВБУ книжки, він одразу обміняв їх на видання Інституту книгознавства в Ленінграді, "взяв все, що було"¹³.

Хоча у ВБУ Максименко не був співробітником відділу стародруків, проте і тоді вже цікавився цією галуззю. У щоденнику відділу стародруків, у якому чітко фіксували всіх відвідувачів відділу, неодноразово зафіксоване прізвище Максименка. Серед документів архіву Маслова ми натрапили на записи Сергія Івановича, зроблені, як він зазначає, під час бесіди з Ф.П. Максименком 30 грудня 1930 р. щодо колекцій бібліотеки¹⁴. Максименко не просто назвав Маслову основні колекції ВБУ, але й дав коротку характеристику щодо складу їх фондів, шляхів надходження до установи, наявності каталогів. Наприклад: колекція М.П. Дашкевича куплена за гроші, основний склад – історія літератури західноєвропейської, російської та української. Є окремий інвентар, картки "не долиті". Колекція Бібікова – дуже велика, зазначає Маслов. Окремо відмічено підбір у ній комплектів журналів початку XIX ст. Є систематичний інвентар, картки "не долиті". Колекція від Бібікова перейшла свого часу до князя Львова. Максименко звернув увагу Маслова на те, що в цій колекції є рідкісні видання, названі у відомому списку книжкових рідкостей Г. Геннаді. Зі слів Федора Пилиповича Сергій Іванович записує інформацію про колекції М. Костомарова, О. Лазаревського, збірки Статистичного комітету Університету св. Володимира, Юридичного кабінету, Юридичного товариства, зібрання І. Сікорського, М. Владимирського-Буданова, Хрептовичів,

М. Бунге, т. зв. Віленський комплекс, Кременецькі та Бердичівські збірки, бібліотеки Першої гімназії, Колегії Галагана, КДА, збірку О. Попельницького.

Огляд листів Ф.П. Максименка, що зберігаються в НБУВ, переконливо демонструє надзвичайно цікаву інформацію про комплектування бібліотеки, про книгознавців і бібліотекарів, про пошуки Федором Пилиповичем певних книжок і його допомогу знайомим щодо надання потрібних їм матеріалів.

Найбільше інформації стосовно умовної теми "Максименко і стародруки" ми знайшли в його листах до С.І. Маслова, що зберігаються в архіві Сергія Івановича – 13 листів за 1947–1954 рр.¹⁵ Ці листи – переконливе свідчення високої кваліфікації Федора Пилиповича як знавця книжок, бібліофіла, дослідника в галузі історії книги.

Виявляється, С.І. Маслов давав Максименкові рекомендаційні листи до книгознавців-львів'ян, зокрема, до І.П. Крип'якевича, а той, в свою чергу, до М.С. Возняка. Останній запропонував Максименку тему для дослідження "Історія Ставропігійської друкарні до кінця 18 ст.", вказавши, що зроблене в цій ділянці А. Криловським потребує повної ревізії. От як сприйняв це Федір Пилипович: "Я было ухватился за нее, но на днях узнал, что над львовским книгопечатанием уже давно работает один сотрудник исторического музея, что у него уже много сделано и в сущности будто бы все интересное уже использовано. Конечно, это меня совершенно охладило" (№ 5854).

Нас, зрозуміло, дуже цікавила оцінка Максименком тогочасних досліджень з історії вітчизняного друкарства, і ми дійсно знайшли в його листах блискучі, іноді саркастичні висловлювання, наприклад: "Книжку Зерновой я получил и пришел в ужас – ведь это сплошная поповщина, по терминологии Золотарева и Довганя, и при том даже не прикрытая фиговым листком сакраментальных формул с упоминанием имен классиков марксизма. Что было бы с такой книгой или статьей, если бы ее, например, Меженко попытался напечатать или отдельно под фирмой Б-ки АН или в Научных записках? А между тем, в книжке Сидорова она фигурирует в списке первоочередных пособий, как основных и главнейших из всех работ по началу русского и украинского книгопечатания... Сколько бедному М.С. Возняку всыпали за прикровенную цитату из Грушевского, а у Зерновой Огиенко на каждой десятой странице!" І далі дрібним почерком: "Приходится с завистью думать, почему возможно в Москве и невозможно у нас" (№ 5854).

Практично в кожному листі Максименко називає джерела до наукових історико-книгознавчих студій Маслова. Зокрема, у вищезазначеному листі він вказує маловідомі джерела про Івана Федорова: схвально оцінює львівське польсько-мовне видання 1928 р. А. Єнджейовської, присвячене книговиданню у Львові в XVI ст., називає також статтю про Федорова 1930-х років з видання Ставропільського інституту. Він підказує Маслову статті у випущеному у Львові 1939 р. томі “Богословій” про К. Транквіліона і про “Камінь віри”, якими Маслов займався тривалий час. Федір Пилипович, розповідаючи, кому він надсилає листи (в які установи, міста і країни) в пошуках певної книжки, сам підкреслює: “У меня бывает везение на находки, и нюх, где что искать”. Одночасно в кожному листі є повідомлення про книжки, які він придбав для Маслова, і відповідно, назви книжок, які він просить придбати в Києві для нього. Деякі книжки він передає Маслову в дар.

У наступному листі від 9 травня 1947 р. Максименко згадує “Временник общества друзей русской книги в Париже”, в якому є матеріали з історії старої української книги. Зокрема зазначає, що в кн. 4 (Париж, 1938) є стаття Б. Уїбегауна про нерозшифровані записи на сторінках видання П. Беринди. Відповідаючи, очевидно, на запит Маслова, Максименко сповіщає відомості про примірники 2-го тому “Дум” Катерини Грушевської: “В библиотеке АН в Киеве по-моему их нет ни одного экземпляра. Если Вы его читали, то вероятно это было в 1930–1932 гг. Тогда действительно был экземпляр в отделе “Украиника” (у Марковского), из числа обязательных. Но этот отдел, как известно, впоследствии был разбазарен, и “Думы”, по-видимому, или погибли, или подобно св. мощам ушли “под спуд” – в каталоге библиотеки я его уже не видел. В частных руках мне известны 3 экз. – у Попова, у Коляды и у некоего этнографа. В б-ке АН во Львове они тоже имеются. Очень жаль, что долю их сейчас разделили “Научные записки б-ки АН”. ... Вероятно, подобно 10-му тому Грушевского они не будут уничтожены, а лишь законсервированы на складе АН”.

З листів Федора Пилиповича постають сумні реалії кінця 40 – початку 50-х років. Відносно пущених під ніж “Наукових записок бібліотеки АН” він зазначає: “История с Записками для меня очень неприятна еще в том отношении, что является показательной в отношении к тем возможностям, какие могут ожидать издания с подобной тематикой (не только сборники, но и диссертации), если

они попробуют сунуться в печать и выйти из состояния тиража 3–5 экз. (например, Коляда о Беринде). [Думается, це була одна з причин, чому Максименко так і не захистив дисертацію, хоча історики книги завжди йому дорікали за це. – Г.К.]. Мы не далеко, как оказывается, ушли еще от настроений эпохи Завальных, Софроновых и подобных, и мне кажется, что и пресловутый репертуар книг украинскою мовою 1798–1914 рр., осуществляемый библиотекой АН, по тем же причинам из состояния рукописи не выйдет, даже если и будет закончен. Ю.А. Меженко, сидя в Ленинграде десять лет, по-моему, потерял чувство реальности и ориентацию в отношениях на книговедческом фронте” (№ 5855).

У листах Максименка – чутки, які тоді, ймовірно, ширилися, незважаючи на їх інколи неймовірність, серед знайомих: „В декабре (1947. – Г.К.) будто бы все [материалы], какие были в складах в б. Василианском монастыре св. Онуфрия, пересмотрены и “перечищены” от всего подозрительного на национализм и т. д., в результате чего, будто бы, несколько тысяч тонн ушло на бумажную фабрику. Между прочим, будто бы все издания НТШ после 1917 г., как материал, не имеющий “научового значення” и подозрительный в политическом отношении, пущен на макулатуру. Интересно знать, произошло ли это по распоряжению и с санкции президии АН или хотя б с ее ведома и нет ли здесь перегиба львовских органов? Во всяком случае, число раритетов нового времени из области украинской литературы значительно возросло” (№ 5857).

Окремо слід наголосити на роботі Федора Пилиповича з укладання репертуару української книги за 100 років – від 1798 до 1898 р. У листі до С.І. Маслова від 08.02.1948 р. (№ 5857) він писав: “В связи с этим 150-летием (Енеїди. – Г.К.) я хочу пристроить куда-нибудь мои “Материалы к библиографии украинской книги за первое столетие ее существования”, которые, вероятно, Вам немного известны. Это список отдельных изданий на укр. языке до 1898 г., какие остались не отмеченными в библиографиях украинской книги, до сих пор напечатанных (Комаров, Дорошенко и др.), составленный по данным Ленинградских, Киевских и отчасти Московских б-к (до 180 №№), около 2-х печатных листов. Ю.О. Меженко взял его до “Научового збірника” б-ки АН, но в 1 том он не мог попасть из-за перегрузки сборника материалом (пожалуй, к счастью). ...Рукопись находится в б-ке АН у Плесского”.

Про львівську бібліотеку він зазначав: “В б-ке Львовского

университета довольно большой отдел рукописей и старопечатных книг, правда, сильно пошарпанный немцами” (№ 5858). Розповідає, що під час літнього переобліку фондів 1952 р. було виявлено 40 інкунабулів, “правда, в довольно плачевном виде, до 200 альбевиров, до 100 плантенов, несколько альдов. Из славянских старопечатных книг, кроме прекрасного экземпляра Адельфотиса, ничего не оказалось” (№ 5864). Він характеризує також виявлені рукописи, мініатюри в них, із прикрістю зазначаючи: “К сожалению, в нынешнее время этот материал мало кому интересен, а у самого нет возможности заняться”. Наче між іншим Федір Пилипович розповів, що при розбиранні стародруків “попалась одна довольно невзрачная книжка, изданная в Лейпциге в 1763 г., посвященная Радищеву и его товарищам. Я написал о ней заметку в московскую “Литературную газету” к Радищевскому юбилею, но там она была признана неинтересной и мелочной” (там само, арк. 4).

Федір Пилипович знався не лише на вітчизняній історії книги. В листі Маслову від 14.12.1948 р. (№ 5860) він пояснював: “Книжка, из которой (с титульного листа) взята фотография б-ки Гарелли, называется так: Denis Mich. Einleitung in die Bücherkunde... Денис был одним из наиболее популярных руководителей по библиотечному делу во 2-й пол. 18 – 1-й пол. 19 в. Много его работ числится по большому Алфавитному печатному каталогу б-ки Киевского университета (значит, были и в Кременецкой б-ке – его цитирует Ярковский в своей инструкции по каталогам Кременецкого лицея, имеющихся в рукописном отделе б-ки АН). По-видимому, из б-ки Киевского ун-та о них узнал и Должиков”.

У кількох листах Федір Пилипович з обуренням пише про т. зв. сенсацію – “відкриття” пріоритету Росії чи встановлення його в галузі книгодрукування в світовому масштабі. Він називає джерела, в яких цілком серйозно доводиться, що ще в X ст. при Володимирі в Київській Русі існувало друкарство виливними металевими літерами. Так, у журналі “Новый мир” у рецензії на книгу Романовського “Книга и жизнь” рецензент “ставить у мінус” автору, що той “разглагольствует о каком-то Гутенберге вместо Смеры”. Максименко підкреслює, що вже й у підручнику “История СССР” для середньої школи є розділ “Русское книгопечатание и литература” [у XII – на початку XIII ст.]. “Таким образом, через учителей и через школу молодое поколение будет знать по истории книги что-то такое, что нам и не снилось, когда мы учились в аспирантуре и чего не было в Ваших работах”, – пише він Маслову (№ 5863).

Натомість він дуже уважно ставиться до публікацій, про які сповіщає Маслова, щодо, наприклад, Скорини. Зокрема, називає дослідження А.В. Флоровського “Чешская Библия в истории русской культуры и письменности (Фр. Скорина и продолжатели его дела)” в чеському виданні *Slovník filologiči*, 1940–1946: “Очень интересная работа с некоторыми мне бывшими неизвестными данными о судьбе Скорины после 1525 года и с материалами о влиянии Скорины на Пересопницкое Евангелие, украинский перевод нескольких песней XVI в. и др. памятников” (№ 5861). В іншому листі (№ 5863) він вказує публікацію в “Русской старине” за 1914 р., № 11, с. 309, про те, що Скорина начебто друкував свої книжки в Празі, Вільно та Ніжині (!). Він наводить джерело про те, що в краківській Ягеллонській бібліотеці є коректура Ш. Фіоля (Часослова та Тріоди пісної) (№ 5864).

Проте не тільки Максименко консультував Маслова та інших адресатів, але й він потребував допомоги в ідентифікації певних видань. Наприклад, він звертався по допомогу до Сергія Івановича атрибутувати літографовані лекції з палеографії, що читалися в Києві 1912 р.

Надзвичайно важливою й цінною є інформація в його листах про певних осіб, зокрема, повідомлення про смерть В.Ф. Іваницького, М.М. Кордуби, В.І. Барвінка, П.П. Кудрявцева. Виявляється, колишній заступник директора нашої бібліотеки, видатний бібліотекознавець, який за життя, на жаль, так і не дочекався визнання своїх заслуг, Віктор Федорович Іваницький останні роки життя провів у Кам'янці-Подільському, де й помер у лютому 1955 р.¹⁶ і начебто залишив спогади, зокрема і про Бібліотеку АН.

Усе-таки стародруки постійно були в центрі уваги Федора Пилиповича. Він ділиться з Масловим таким спостереженням: на гравюрах євангелістів Марка та Іоанна у віленських та московських виданнях XVI–XVII ст. символічні зображення даються не так, як загальноприйнято, тобто лев у Марка і орел у Іоанна, а навпаки. Надалі вони змінюються на сучасні, власне, так було і в Остромировому Євангелії. Але в Пересопницькому Євангелії в Марка знову орел. У зв'язку з цими спостереженнями Максименко запитує в Сергія Івановича, чи нема десь у літературі вказівок на причину таких змін символів, чи не можна це пояснити якимось віросповіданням чи культурними традиціями.

Не менш інформативними є й листи Максименка до П.М. По-

пова¹⁷. Зокрема, тут йдеться про зроблений в бібліотеці Львівського університету і надрукований на машинці переклад на російську мову трьох англійських праць Р. Якобсона про "Буквар" Івана Федорова, а також Бернікота й Симмонса про невідомі в СРСР слов'янські друки XVI–XVII ст., що зберігаються в західноєвропейських бібліотеках. Передруковано на машинці також "Каталог церковнослов'янських стародруків бібліотеки Упсальського університету" 1951 р., де є 20 книжок, відсутніх у бібліотеці ДБЛ (№ 5021). Максименко називає публікації щодо львівського Букваря 1574 р., а також розповідає (№ 5022) про одержану мікрокопію ще одного цікавого Букваря без дати, який у єдиному примірнику зберігається в Оксфорді в Бодлеянській бібліотеці. Англійський слов'янознавець Дж. Симмонс, зазначає Максименко, вважає цей Буквар друком Федорівської друкарні в Москві 1560-х років, а А. Зернова – острозьким друком 1580–1590-х років. (На сьогодні вважається доведеним, що це є острозьке видання І. Федорова. – Г.К.).

Дійсно сенсаційне повідомлення, яке ще потрібно з'ясувати, міститься в листі Ф.П. Максименка від 30.07.1958 р.: "В цьому році мені трапилася цікава знахідка – вказівка на ксилографічні дофіолівські (як вважає Войнич) або, швидше, дофедорівські друки на Україні 15–16 ст. Маю навіть фотографію цих фрагментів. Чи Вам може бути про них відомо? Я писав маленьку замітку до одного зі збірників ЛДУ, але не взяли її до друку – спізнився" (№ 5025). Сподіваємося, що вона все-таки була надрукована: в іншому листі Максименко сповіщає про якусь свою замітку, надруковану в чеській *Slavia*, 1959, № 2 (№ 5027). Восени 1959 р. він детально розповідає П.М. Попову, що надіслав А.С. Зерновій відбиток замітки і одержав у відповідь такого листа: "Ваша посылка привела к неожиданным результатам. Конечно, я показала оттиск всем нашим, в том числе Н.П. Киселеву. А он, увидев рисунки, сказал: "Ведь оригинал должен быть в сейфе; я его туда положил в 1920-х годах. Кроме меня, никто его тогда и не выдал". В каталоге сейфа действительно оказалась карточка: "Отрывки листа, напечатанного деревянной доской". Заведующие сейфом (после Киселева) несколько раз менялись, никто этими отрывками не интересовался, так они и пролежали до нынешнего времени. Н.П. Киселев рассказал, как попали в библиотеку им. Ленина эти отрывки: в 1920-х гг. в подвал б-ки, где тогда было хранилище периодики, были поставлены ящики с разными частными коллекциями. По распоряжению

Ю.В. Готьє, Киселев должен был их разобрать. Одна из коллекций принадлежала некоему Котельникову. Н.П. Киселев разузнавал о нем, но собрал мало сведений. Кажется, это был военный, богатый человек, эстет, собиравший не только редкие книги, но и художественные вещи. Вероятно, во время революции он уехал за границу. Из его коллекции в отдел старославянских и русских гражданских книг 18 в. перешло много изданий, все экземпляры прекрасной сохранности. Н.П. считает, что Котельников купил эти отрывки, напечатанные деревянной доской, у Войнича. Я теперь видела их; бумага темная, без всяких водяных знаков. Определить по бумаге происхождение отрывков не удастся. Так Ваша заметка открыла нам книжное сокровище, о котором мы и не знали”.

Ще одна тема в листуванні Ф. Максименка й П. Попова стосується конкретних книжок, внесених до списку Головліту. Максименко запитує, чи не означає включення до списку не тільки знищення книжок у бібліотеках, але й заборону цитувати з них у наукових публікаціях, адже в Москві заборонені в Україні книги цитують, наприклад, Зернова цитує Огієнка. Федір Пилипович звертається до П.М. Попова як до члена-кореспондента Академії наук, який, начебто, ближче до наукової влади і може з'ясувати це питання. Список Головліту Максименко називає *Index librorum prohibitorum*, тобто так, як називається Список заборонених папською інквізицією книжок (№ 5023, 5026).

Автографи Ф.П. Максименка є також в ІР НБУВ, у фондах С.А. Таранушенка та М.А. Шудрі. Всі наявні документи свідчать не тільки про зацікавлення Федора Пилиповича стародруками та рідкісними виданнями, але й про його блискуче орієнтування в дже-релах про них та глибокі знання в цій царині.

¹ Максименко Ф.П. До питання про історію української преси // Біблїотечний журн – 1926.– № 4/5.– С. 54–63.

² Рад. літературознавство.– 1974.– № 6.– С. 90–91.

³ Королевич Н.Ф. Хронологічний показник праць Ф. Максименка // Королевич Н. Ф. Українські бібліографи ХХ століття.– К., 1998.– С. 190–196.

⁴ Арх. НБУВ, оп. 1, од. зб. 149, арк. 166, 238.

⁵ ІР НБУВ, ф. 33, од. зб. 2768.

⁶ Архів НБУВ, оп. 1, од. зб. 261.

⁷ ІР НБУВ, ф. III, № 61097–61105.

⁸ Там само, № 61097.

⁹ ІР НБУВ, ф. III, № 61098.

¹⁰ Там само, № 61097.

¹¹ Там само, № 61101.

¹² Там само, № 61102.

¹³ Там само, № 61103.

¹⁴ IP НБУВ, ф. 33, №. 2978.

¹⁵ IP НБУВ, ф. 33, № 5854–5869.

¹⁶ IP НБУВ, ф. 285, № 5020.

¹⁷ Там само, № 5013–5028.